

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۳
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۱/۲۳

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود
سال هشتم، شماره ۲۹، بهار ۱۳۹۳

پیش بینی میزان انتظار فرج بر اساس امید، خوش بینی و منبع کنترل در دانشجویان

اعظم مرادی*

سید محمد قلمکاریان**

چکیده

هدف این پژوهش، تعیین سهم هر یک از متغیرهای امید، خوش بینی و منبع کنترل در پیش بینی میزان انتظار فرج در دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان چهارمحال و بختیاری است. نمونه پژوهش، عبارت است از ۳۶۲ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان یادشده در نیم سال دوم سال تحصیلی ۹۱ - ۹۲ که با روش تلفیق خوشه‌ای دو مرحله‌ای و تصادفی ساده انتخاب شدند. برای اندازه‌گیری متغیرهای تحقیق، از مقالات برخی پژوهشگران استفاده شد و داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی و تحلیل رگرسیون گام به گام مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد میانگین انتظار فرج دانشجویان این دانشگاه‌ها ۶۰/۱۰ است. از نتایج تحلیل رگرسیون گام به گام نیز دریافتیم که امید به طور معناداری انتظار فرج دانشجویان را پیش بینی می‌کند ($p=0/00$) و افزودن متغیر منبع کنترل به متغیر امید قدرت پیش بینی انتظار فرج دانشجویان را افزایش می‌دهد ($p=0/00$)، اما اضافه شدن متغیر خوش بینی به معادله، باعث افزایش معنادار این قدرت پیش بینی دانشجویان نمی‌شود. از پژوهش حاضر نتیجه می‌گیریم از جمله راه‌های تقویت انتظار فرج در دانشجویان، افزایش امید و منبع کنترل درونی در آنان است.

واژگان کلیدی

انتظار فرج، امید، منبع کنترل، خوش بینی، دانشجویان، دانشگاه پیام نور.

* استادیار روانشناسی دانشگاه پیام نور تهران.

** مربی علوم تربیتی دانشگاه پیام نور تهران (نویسنده مسئول). (smghalamkarian@yahoo.com)

مقدمه

امروزه بشر در سراسر عالم و در میان تمام ادیان و مذاهب به دنبال رسیدن به آرزویی بزرگ است. رسیدن به این آرزو، نقطه اتصال و اشتراک میان تمام انسان‌هاست و آن رسیدن به آرمان شهر موعودی است که اساس قوانین آن عدالت و برابری است و برکسی حکمرانی آن انسانی فرهیخته و عادل جای گرفته است که واسطه بین آسمان و زمین و خلیفه و جانشین خداوند در زمین است. امید به تحقق یک کل جهانی انسانی، در روایات اسلامی «انتظار فرج» خوانده شده است (جزایری، ۱۳۸۹: ۵۰).

انتظار، حقیقتی است که از ترکیب ایمان و اعتقاد به خدا و مبانی دین و نیز اشتیاق به ظهور موعود الهی شکل گرفته تا به کمک امدادهای الهی، حکومت قسط و عدل را در جهان گسترش داده و همه را تحت فرمان یکتا پرستی درآورد. انتظار یا آینده‌نگری به حالت کسی گفته می‌شود که از وضع موجود ناراحت است و برای ایجاد وضع بهتر تلاش می‌کند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۱۰۱ - ۱۰۲).

اعتقاد به دوره آخرالزمان و انتظار منجی (فتوریسم) عقیده‌ای است که در کیش‌های آسمانی یهود، زرتشت، مسیحیت و مدعیان نبوت - عموماً - و دین مقدس اسلام - خصوصاً - به مثابه یک اصل مسلم، مورد پذیرش واقع شده است. یهودیان، مسیحیان و زرتشتیان در سراسر تاریخ محنت‌بار خود هرگونه سختی و شکنجه را به این امید بر خود هموار کرده‌اند که روزی «مسیحا» یا «سوشیانت» خواهد آمد (محمدی آرانی، ۱۳۸۶).

انتظار در فرهنگ اسلام و به‌ویژه در مکتب تشیع از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و در مباحث مهدویت، درخشندگی خارجی دارد. مجموعه روایاتی که از «انتظار» سخن گفته‌اند به دو دسته کلی تقسیم می‌شوند: دسته اول، روایاتی است که به انتظار فرج و گشایش، به صورت عام و کلی اشاره کرده است و دسته دوم، روایاتی که درباره فرج قائم آل محمد علیهم‌السلام و ظهور آخرین مصلح جهانی و موعود است. رسول اکرم فرموده‌اند:

افضل اعمال امتی انتظار الفرج من الله عزوجل؛

برترین عمل امت من، انتظار فرج از جانب خدای بلندمرتبه است.

از جمله آموزه‌های دینی که نقش زیادی در اصلاح فرد و جامعه دارد، انتظار فرج است. شیعیان بر این باورند که تنها درمان دردهای بشر، رو آوردن به اسلامی است که در آن، امام زمان به روشنی الگوی رفتاری تلقی شوند و همه دعوت‌ها، کوشش‌ها و خروش‌ها در جهت

احیای تعالیم کتاب خدا و عترت پیامبر قرار گیرد (صدر، ۱۳۵۶). نظام مهدوی برای آسایش، کمال و تعالی بشر برنامه‌هایی دارد که فطرت بشر، منتظر آن است (حاتمی، ۱۳۸۵).

برای دستیابی به هدف ظهور منجی باید انسان‌های منتظر زمینه‌های استقرار این دولت کریمه را آماده و سمت و سوی حرکتشان به سمت فرهنگ‌سازی و زمینه‌چینی این آرمان شهر موعود باشد (داوودی، ۱۳۹۰). بنابراین سؤال مهم این است که چه عواملی در میزان انتظار فرج می‌تواند مؤثر باشد.

در این تحقیق از میان مؤلفه‌های متعددی که می‌توانند در شکل‌گیری و فرهنگ‌سازی انتظار فرج نقش ایفا کنند، امید، خوش‌بینی و منبع کنترل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

امید به معنای توانایی باور به داشتن وضعیت بهتر در آینده است. امید با نیروی نافذ خود، تحریک‌کننده فعالیت فرد است و نیروهای تازه‌ای را در فرد ایجاد می‌کند. امید به عنوان یکی از منابع مقابله انسان در سازگاری با مشکلات و حتی بیماری‌های صعب‌العلاج در نظر گرفته می‌شود. همچنین امید می‌تواند به عنوان یک عامل شفا دهنده، چندبعدی، پویا و قدرتمند توصیف شود و نقش مهمی در سازگاری با فقدان داشته باشد (عبادی و فقیهی، ۱۳۸۹).

«امید» از جمله مسئله‌های مورد توجه در اسلام است؛ چنان‌که خداوند همواره انسان را به امیدواری و خوش‌بین بودن به نظام زندگی دعوت کرده و آینده روشنی را برای او ترسیم می‌کند. برعکس، ناامیدی را بسیار قبیح و زشت شمرده، آن را دومین گناه کبیره قلمداد می‌کند؛ زیرا سبب یأس از لطف، رحمت و اعتقاد نداشتن به قدرت و کرم بی‌پایان الهی می‌شود. انتظار به معنای امید به آینده‌ای سعادت‌آفرین است که همگان در آن، از فساد و ناحقی‌ها نجات یابند و نیز به معنای چشم به راه بودن برای تحقق عدل و برقراری نظام عدل الهی است. اصل انتظار فرج از یک اصل کلی اسلامی و قرآنی دیگر استنتاج می‌شود و آن اصل حرمت یأس از «رَوْحِ اللَّهِ» است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۱۰۱ - ۱۰۲).

در فرهنگ مترقی مهدویت، امید، محور اصلی است. هدف اصلی انتظار، زنده نگه داشتن روح امید و نشاط، احساس تعهد و مسوولیت و پیوند روحی با امام موعود است. اعتقاد به منجی، روشن انگاشتن آینده جهان و آخر خط ندانستن وضعیت کنونی جهان است. از همین رو در همه ادیان الهی بشارت موعود، نوید می‌بخشد (حاتمی، ۱۳۸۵).

از دیگر زمینه‌هایی که در دیدگاه اسلامی، جایگاهی ویژه دارد، خوش‌بینی یا مثبت‌نگری است. مثبت‌نگری را می‌توان استفاده کردن از تمامی ظرفیت‌های ذهنی مثبت و نشاط‌انگیز و امیدوارکننده در زندگی، برای تسلیم نشدن در برابر عوامل منفی ساخته ذهن و احساس‌های

یأس آور ناشی از دشواری ارتباط با انسان‌ها و رویارویی با طبیعت دانست. به دیگر سخن، مثبت‌نگری را می‌توان «خوش‌بینی» نسبت به جهان، انسان و خود برشمرد (اسلامی، ۱۳۸۷: ۱۰). امید و نشاط در سایه خوش‌بینی حاصل می‌شود. پیشوایان دین در روایات خود بر این نکته تأکید کرده‌اند (اشرفی، ۱۳۸۷: ۲۱). امام علی علیه السلام می‌فرماید:

خوش‌گمانی، از بهترین صفات انسانی و پربارترین مواهب الهی است. خوش‌بینی، مایه آرامش قلب و سلامت دین است. کسی که به مردم خوش‌گمان باشد، محبت آن‌ها را به سوی خویش جلب خواهد کرد. (آمدی تمیمی، ۱۳۷۸: ۳۷۹)

شهید مطهری به بررسی نگاه بدبینانه و اضطراب آور مادی مسلک‌ها، در تحلیل آینده تاریخ می‌پردازد و مهم‌ترین علت این بدبینی را نداشتن اهداف والای الهی و معنوی می‌داند (محمدپور دهکردی، ۱۳۹۲). وی معتقد است اولین کارکرد انتظار، خوش‌بینی نسبت به آینده است (مطهری، ۱۳۸۲: ۶۴). اندیشه مهدویت بیش از هر چیز مشتمل بر عنصر خوش‌بینی نسبت به جریان کلی نظام طبیعت و سیر تکاملی تاریخ و اطمینان به آینده و طرد عنصر بدبینی نسبت به پایان کار بشر است که بر اساس بسیاری از نظریه‌ها و فرضیه‌ها، بسیار تاریک و ابتر است (همو: ۱۴-۱۳).

راسل در کتاب *امیدهای نومی* گوید:

امروز دیگر غالب دانشمندان امیدشان را از بشریت قطع کرده و معتقدند که علم به جایی رسیده است که به زودی بشر به دست علم نابود خواهد شد. اما ما مسلمانان خوش‌وقتیم که بر خلاف این همه بدبینی‌ها - که در دنیای غرب برای بشریت به وجود آمده - به آینده بشریت خوش بین هستیم؛ این که یک حکومت عادل جهانی بر مبنای ایمان، خداپرستی و خداشناسی و بر مبنای حکومت قرآن به وجود می‌آید. (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۶۵)

مؤلفه دیگری که در این تحقیق به عنوان عاملی مؤثر در انتظار فرج بررسی شد، منبع کنترل است. مفهوم منبع کنترل، در چارچوب نظریه راتر^۱ ارائه شده است. راتر در بیان مفهوم منبع کنترل، به دو بعد فرضی درونی و بیرونی اشاره دارد. گروهی که موفقیت‌ها و شکست‌های خود را عموماً به شخص خود (کوشش یا توانایی شخصی) نسبت می‌دهند، افراد دارای منبع کنترل درونی نامیده شده‌اند و گروه دوم که موفقیت‌ها و شکست‌های خود را معمولاً به عوامل بیرون از خود (بخت و اقبال یا دشواری موقعیت‌ها) نسبت می‌دهند، افراد دارای منبع کنترل بیرونی

1. Rutter

نام گرفته‌اند (سیف، ۱۳۶۸). اشخاص دارای منبع کنترل درونی باور دارند که کارآمدی، تدبیر، سخت‌کوشی، احتیاط و مسئولیت‌پذیری به پیامدهای مثبت خواهد انجامید و رفتارشان نقش مهمی در افزایش برون‌دادهای خوب و کاهش برون‌دادهای بد دارد. برعکس افرادی که منبع کنترل بیرونی دارند، رویدادهای مثبت یا منفی را پیامد رفتار خود نمی‌دانند، بلکه آن را به شانس، سرنوشت، نفوذ افراد قدرتمند و عوامل محیطی ناشناخته خارج از کنترل خود نسبت می‌دهند (حیدری و همکاران، ۱۳۷۸).

نکته مهم این است که نتایج به دست آمده از تحقیقات بیانگر آنند که خوش‌بینی در چگونگی تفکر و تبیین افراد درباره علل رویدادها ریشه دارد. هر فردی برای نسبت دادن پدیده‌ای به علتی معین، گرایش‌های خاص خود را دارد که از آن به سبک تبیین یاد می‌شود. افراد بدبین، علت هر رویدادی را کلی و فراگیر دانسته و آن را به جنبه‌های گوناگون زندگی تعمیم می‌دهند. اما در مقابل، خوش‌بینان علت وقوع یک رویداد را خاص همان مورد دانسته و از تعمیم آن در موارد دیگر خودداری می‌کنند. این شیوه سبب می‌شود که آن‌ها احساس کنترل بیشتر و بهتری بر اوضاع و شرایط داشته و از امنیت روانی بهره‌مند شوند. افراد بدبین، عامل وقوع رویدادهای نامطلوب را خود - یعنی عامل درونی - در نظر گرفته، نسبت به آن احساس گناه، شرمساری و ناامنی روانی می‌کنند. اما در مقابل، خوش‌بینان هنگامی که با پدیده‌های آسیب‌زای زندگی روبه‌رو می‌شوند، تنها خود را مقصر قلمداد نکرده و در پی یافتن تأثیر احتمالی سایر عوامل و شرایط بر این مشکل برمی‌آیند (حسینی و دیگران، ۱۳۹۰).

از طرف دیگر جوانان در شکل‌دهی آینده مطلوب جامعه انسانی نقش محوری دارند. ترویج و گسترش اندیشه مهدویت در جامعه از وظایف منتظران و شیفتگان امام مهدی علیه السلام است. این وظیفه و تکلیف اگرچه درباره عموم افراد جامعه، حساسیت و اهمیت خاصی دارد، اما درباره نسل جوان و نوجوان از اهمیتی ویژه و حساسیتی مضاعف برخوردار است. یکی از دلایل اهمیت مسئله، نقش‌پذیری و تأثیرپذیری آسان‌تر و بهتر قشر جوان در مسائل تربیتی و دینی است. جوانان برای آینده کشور، به شور، احساس، تحرک و تابندگی نیاز دارند. آنان درصدد اظهار وجود، رشد شخصیت و ترقی در عرصه‌های حیات فردی و اجتماعی هستند. جوانان با عشق به حضرت مهدی علیه السلام می‌توانند امواج سهمگین را رقم زده و توفان‌ها برپا کنند. آنان در کنار شور و احساس صاحب تفکر و اندیشه‌اند و ذهنی تحلیل‌گر دارند؛ درست را از نادرست بازمی‌شناسند و به بایدها و نبایدها می‌رسند. این امر به‌ویژه درباره دانشجویان مصداق دارد؛

زیرا دانشجوی در پی حقیقت‌جویی است و دانشگاه یکی از مکان‌های مهم اندیشه‌ورزی به شمار می‌رود. از سوی دیگر، دور ساختن جوانان از مهدویت در صدر فهرست سیاه نظام سلطه و مخالفان قرار دارد (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳۰) و طبیعتاً در این میان دانشجویان به دلیل نقش تعیین‌کننده آن‌ها در سرنوشت جامعه بیش از همه مورد توجه قرار می‌گیرند و بر روی آنان سرمایه‌گذاری می‌شود.

درباره انتظار فرج و عوامل مؤثر بر آن به‌ویژه در جوانان، مقالات پژوهشی اندکی منتشر شده است. از معدود پژوهش‌ها در این باره، تحقیق حسین‌زاده و همکاران (۱۳۸۸: ۱۲۹) است که بر روی جوانان ۱۵ - ۲۹ ساله شهر تهران انجام شد و نتایج آن نشان داد که درباره ایمان و باور به مهدی میانگین به دست آمده کمی بزرگ‌تر از سطح متوسط و درباره انتظار ظهور میانگین به دست آمده بزرگ‌تر از سطح متوسط است و بیشتر اعضای گروه نمونه، گویه‌های شناخت حضرت مهدی علیه السلام را درست پاسخ داده و بیشترین تعداد آن‌ها فلسفه ظهور را آشکار شدن حق و از بین رفتن باطل، تشکیل حکومت واحد جهانی و اجرای دین خدا ذکر کرده بودند.

حال با توجه به اهمیت دوران جوانی از لحاظ ویژگی‌های فکری و عاطفی در تقویت انتظار فرج و هدف‌تهاجم فرهنگی قرار گرفتن جوانان و با توجه به این که به دلیل حقیقت‌جویی دانشجویان و محل اندیشه‌ورزی بودن دانشگاه، اهمیت تقویت انتظار فرج در دانشجویان حتی بیشتر از سایر جوانان است و با توجه به این که درباره انتظار فرج و عوامل مؤثر بر آن به‌ویژه در جوانان، پژوهش‌های اندکی منتشر شده است، هدف تحقیق حاضر تعیین سهم هریک از متغیرهای روان‌شناختی امید، خوش‌بینی و منبع کنترل در پیش‌بینی میزان انتظار فرج در دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان چهارمحال و بختیاری است. با توجه به این که موضوع تحقیق به بررسی سهم امید، خوش‌بینی و منبع کنترل در پیش‌بینی انتظار فرج دانشجویان دانشگاه پیام نور استان چهارمحال و بختیاری می‌پردازد، این تحقیق توصیفی از نوع پیمایشی است.

جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری این پژوهش را همه دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان چهارمحال و بختیاری در نیم‌سال دوم سال تحصیلی ۹۱-۹۲ تشکیل می‌دهند. گفتنی است استان یادشده در زمان انجام تحقیق، در مجموع دارای ۱۱ دانشگاه پیام نور بود. برای نمونه‌گیری از روش تلفیق نمونه‌گیری خوشه‌ای دومرحله‌ای pps (انتخاب حجم نمونه با توجه به اندازه هر

خوشه) و تصادفی ساده استفاده شد؛ به این ترتیب که استان چهارمحال و بختیاری به ۱۱ خوشه - که همان دانشگاه‌ها هستند - تقسیم گردید. سپس تعداد پنج دانشگاه به گونه‌ای انتخاب شد که شانس انتخاب هر دانشگاه برابر با نسبت تعداد دانشجویان آن دانشگاه به تعداد جامعه آماری باشد. در این مرحله پس از انجام نمونه‌گیری دانشگاه‌های پیام نور شهرکرد، بروجن، فارس، گندمان و فرخ‌شهر انتخاب شدند که در مجموع تقریباً ۸۲ درصد حجم جامعه را دربر داشتند. در مرحله بعد، از هر یک از پنج دانشگاه مذکور به نسبت تعداد دانشجویان آن به روش تصادفی ساده نمونه‌گیری شد. مجموع دانشجویان این پنج دانشگاه ۱۵۱۷۵ نفر بود که تعداد آن‌ها به تفکیک دانشگاه در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. دانشجویان دانشگاه‌های پیام نور استان چهارمحال و بختیاری در نیم‌سال دوم سال تحصیلی ۹۱-۹۲

ردیف	نام دانشگاه	تعداد کارکنان
۱	پیام نور شهرکرد	۷۷۲۸
۲	پیام نور بروجن	۳۰۲۹
۳	پیام نور فارس	۲۳۸۶
۴	پیام نور گندمان	۹۷۰
۵	پیام نور فرخ شهر	۸۸۰
	جمع	۱۵۱۷۵

منبع: دانشگاه پیام نور استان چهارمحال و بختیاری

جدول ۲ نیز اطلاعات دیگری از دانشجویان ارائه می‌دهد.

جدول ۲. توزیع فراوانی و درصد فراوانی دانشجویان بر حسب ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مورد بررسی

درصد فراوانی	فراوانی	شاخص‌های آمار توصیفی	
		متغیر	سطح متغیر
۶۴/۴	۲۳۳	دختر	جنسیت
		پسر	
		جمع	
۷۴/۶	۲۷۰	مجرد	وضعیت تاهل
		متاهل	
		جمع	
۲۵/۷	۹۳	۱۸-۲۰	سن
		۲۱-۲۴	
		۲۵-۲۷	
		بیشتر از ۲۷ سال	
		جمع	
۳۵/۶	۱۲۹		
۱۰۰	۳۶۲		
۴۶/۱	۱۶۷		
۱۹/۳	۷۰		
۸/۸	۳۲		
۱۰۰	۳۶۲		

درصد فراوانی	فراوانی	شاخص‌های آمار توصیفی	
		سطح متغیر	متغیر
۶۰/۸	۲۲۰	علوم انسانی	رشته تحصیلی
۱۷/۴	۶۳	مهندسی	
۲۱/۸	۷۹	علوم پایه	
۱۰۰	۳۶۲	جمع	

ابزار اندازه‌گیری

در این تحقیق برای سنجش انتظار فرج از فرم تجدید نظر شده پرسش‌نامه انتظار فرج حسین‌زاده و همکاران (۱۳۸۸)، برای سنجش امید از مقیاس امید بزرگسالان اسنایدر (دوماین و دوماین، ۲۰۰۶)، برای اندازه‌گیری خوش بینی از مقیاس جهت‌گیری به زندگی^۱ (شیبر و کارور، ۱۹۸۵) و جهت ارزیابی متغیر منبع کنترل از آزمون منبع کنترل (راتر، ۱۹۶۶) استفاده شد.

۱. فرم تجدید نظر شده پرسش‌نامه سنجش انتظار فرج

فرم تجدید نظر شده پرسش‌نامه انتظار فرج با اضافه کردن پنج سؤال (سؤالات ۲، ۵، ۱۰، ۱۱ و ۱۲) به خرده‌مقیاس انتظار ظهور پرسش‌نامه سنجش انتظار فرج حسین‌زاده و همکاران (۱۳۸۸) طراحی شد. آنان در تحقیق خود برای سنجش انتظار فرج جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله تهرانی از پرسش‌نامه محقق ساخته شامل ۳۲ پرسش و چهار خرده‌مقیاس استفاده کردند. این محققان پس از انجام مطالعه مقدماتی و تعیین واریانس پرسش‌ها از طریق ضریب آلفای کرونباخ، پایایی آن را ۰/۸ به دست آورده‌اند. روایی محتوایی آن نیز توسط چند نفر از اساتید و متخصصان حوزه علوم دینی تأیید شد (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸).

فرم تجدید نظر شده پرسش‌نامه انتظار فرج بر اساس طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای (کاملاً موافقم، موافقم، تا حدودی موافقم، مخالفم و کاملاً مخالفم) نمره‌گذاری می‌شود. در پژوهش حاضر، پایایی این پرسش‌نامه با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ، برابر ۰/۸۶ به دست آمد. روایی محتوایی آن نیز توسط چند نفر از اساتید حوزه و دانشگاه تأیید شد.

۲. مقیاس امید بزرگسالان اسنایدر

مقیاس امید اسنایدر بر اساس نظریه امید اسنایدر طراحی شده و امید فرد را به عنوان یک ویژگی شخصیتی نسبتاً ثابت ارزیابی می‌کند (خلجی، ۱۳۸۶). این مقیاس درباره همه افراد از جمله بیماران روانی (گروال و پورتر، ۲۰۰۷) و افراد ۱۵ سال و بالاتر (کوهساریان، ۱۳۸۷)

1. Life Orientation Test (LOT)

کاربرد دارد.

مقیاس امید اسنایدر مقیاسی ۱۲ سؤالی با لیکرت ۸ درجه‌ای از کاملاً مخالف، نمره ۱ تا کاملاً موافق نمره ۸ است. خرده‌مقیاس تفکر عامل، شامل چهار سؤال ۲، ۹، ۱۰ و ۱۲، خرده‌مقیاس مسیره‌ها شامل چهار سؤال ۱، ۴، ۷ و ۸ و چهار سؤال ۳، ۵، ۶ و ۱۱ به عنوان سؤال‌های انحرافی است. نمره‌گذاری سؤال‌های انحرافی - که برای افزایش دقت آزمون است - حذف می‌شود (نصیری و جوکار، ۱۳۸۷).

گروال و پوتر (۲۰۰۷) معتقدند هماهنگی سؤال‌های این مقیاس، با نظریه امید اسنایدر نشان دهنده روایی محتوای خوب آن است. درباره روایی همزمان، اسنایدر و همکاران (۱۹۹۱) همبستگی این مقیاس را با مقیاس افسردگی بک ۰/۴۴ - گزارش کرده‌اند (کوهساریان، ۱۳۸۷). درباره روایی سازه این مقیاس از طریق تحلیل عاملی، برای آن دو عامل تفکر عامل و مسیره‌ها به دست آمده است (براور^۱ و همکاران، ۲۰۰۸).

اسنایدر و همکاران (۲۰۰۰) پایایی مقیاس امید را از طریق بازآزمایی بعد از سه هفته ۰/۸۵ و برای زیرمقیاس تفکر عامل ۰/۸۱ و برای مسیره‌ها ۰/۷۴ گزارش کرده‌اند (خلجی، ۱۳۸۶). لوپز و اسنایدر (۲۰۰۷) همسانی درونی مقیاس را از طریق آلفای کرونباخ ۰/۷۴ تا ۰/۸۴ و پایایی بازآزمایی ۰/۸۰ گزارش کرده‌اند (به نقل از کوهساریان، ۱۳۸۷). در پژوهش حاضر نیز پایایی این مقیاس از طریق آلفای کرونباخ برای کل مقیاس ۰/۹۰ به دست آمد.

۳. مقیاس جهت‌گیری به زندگی

شیر و کارور (۱۹۸۵) برای ارزیابی خوش‌بینی سرشتی، آزمون جهت‌گیری زندگی (LOT) را تدوین کردند و بعدها آن را مورد تجدید نظر قرار دادند (شیر و همکاران، ۱۹۹۴). نوع خوش‌بینی که توسط LOT ارزیابی می‌شود، صفتی شخصیتی است که مشخصه آن انتظارات مطلوب شخصی در آینده است (کار، ۱۳۸۵).

آزمون جهت‌گیری زندگی شامل هشت ماده است. چهار ماده آن بیانگر خلق خوش‌بینانه و چهار ماده بیانگر خلق بدبینانه بوده و پاسخ دهندگان در مقیاسی چند درجه‌ای میزان موافقت یا عدم موافقت خود را با هر یک از جملات اعلام می‌کنند. سؤالات ۱، ۳، ۴ و ۷ مثبت بوده و به طور مستقیم نمره‌گذاری می‌شوند و سؤالات ۲، ۵، ۶ و ۸ منفی هستند و به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند.

1. Brouwer

این آزمون از لحاظ بیشتر ویژگی‌های روان‌سنجی مناسب است و تنها انتقادی که به آن وارد شده، این است که عبارات خوش بینانه و بدبینانه آزمون همیشه از همسانی درونی بالایی برخوردار نبودند (مارشال و لنگ^۱، ۱۹۹۰).

برای تعیین روایی همگرایی این آزمون در ایران، ضریب همبستگی مقیاس LOT با پنج عامل مقیاس ناامیدی بک به دست آمد. معناداری همبستگی عامل اول، چهارم، پنجم و نمره کلی مقیاس ناامیدی بک با مقیاس خوش بینی - بدبینی نشان دهنده روایی سازه مطلوب این پرسش‌نامه است (گوردزی، ۱۳۸۱).

شیر و کارور (۱۹۸۵) با اجرا بر روی گروهی از دانشجویان، برای این مقیاس ضریب آلفای کرونباخ ۰/۷۶ و ضریب پایایی بازآزمایی ۰/۷۹ (با ۴ هفته فاصله) را گزارش کردند. همچنین موسوی نسب (۱۳۸۴) پایایی بازآزمایی این پرسش‌نامه را با اجرا بر روی ۲۷ دانش‌آموز پیش‌دانشگاهی با فاصله ۱۰ روز ۰/۷ و ضریب آلفای کرونباخ آن را ۰/۵۴ به دست آورد. در پژوهش حاضر نیز پایایی مقیاس مذکور با استفاده از روش آلفای کرونباخ برای کل مقیاس ۰/۶۵ به دست آمد.

۴. مقیاس سنجش منبع کنترل راتر

راتر (۱۹۶۶) این مقیاس را به منظور ارزیابی منبع کنترل تهیه کرد. این مقیاس به سنجش برداشت و ادراک فرد از منبع کنترل و همچنین تفاوت‌های فردی در زمینه اسناد و تجربه‌های ادراکی - شخصی می‌پردازد. در نمونه اصلی مقیاس نمره بالا نشان دهنده جهت‌گیری بیرونی است (حیدری و همکاران، ۱۳۷۸).

پرسش‌نامه منبع کنترل راتر دارای ۲۹ ماده است که هر ماده دو گزینه (الف و ب) دارد. راتر ۲۳ ماده از مواد این پرسش‌نامه را با هدف مشخص - یعنی روشن شدن انتظارات افراد درباره منبع کنترل - تدوین کرده است. سؤال‌های ۲۴، ۱۹، ۱۴، ۸ و ۲۸ آزمودنی را از مدار اصلی و هدف آزمون منصرف می‌سازند.

نمره کل از مجموع نمرات سؤالاتی به غیر از شش سؤال انحرافی به دست خواهد آمد. چون کل نمره هر فرد نشان دهنده نوع و درجه منبع کنترل افراد است. بنابراین تنها آزمودنی‌هایی که نمره ۹ یا بیشتر بگیرند، واجد منبع کنترل بیرونی و افرادی که نمره کمتر بگیرند دارای منبع کنترل درونی خواهند بود.

1. Marshal & Lang

ضریب پایایی آزمون منبع کنترل راتر با روش های دو نیمه کردن و کودر- ریچاردسون نزدیک به ۰/۷۰ محاسبه شده است. همچنین ضریب پایایی این مقیاس با روش بازآزمایی در فاصله یک یا دو ماه نیز در همان سطح بوده است (ولی نوری و سیف، ۱۳۷۴).

روش اجرا

پرسش نامه های تحقیق توسط پرسشگران در بهار سال ۱۳۹۲ در پنج دانشگاه پیام نور شهرکرد، بروجن، فارسان، فرخ شهر و گندمان توزیع گردید و پس از مطالعه و پاسخ گویی توسط دانشجویان، تحویل گرفته شد، از ۳۷۰ پرسش نامه توزیع شده، ۳۶۲ عدد برگشت داده شد.

روش تجزیه و تحلیل داده ها

تجزیه و تحلیل داده های این پژوهش در دو سطح آمار توصیفی و آمار استنباطی انجام شد. در سطح آمار توصیفی از شاخص های میانگین و انحراف معیار و در سطح آمار استنباطی از تحلیل رگرسیون چندگانه از نوع گام به گام، استفاده شد. تجزیه و تحلیل های آماری با استفاده از نرم افزار SPSS-18¹ انجام گرفت.

یافته ها

جدول ۳ نشان دهنده میانگین و انحراف استاندارد امید، خوش بینی، منبع کنترل و انتظار فرج و ماتریس همبستگی درونی بین آنهاست.

جدول ۳. میانگین و انحراف استاندارد امید، خوش بینی، منبع کنترل و انتظار فرج و ماتریس همبستگی درونی بین آنها

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	انتظار فرج	امید	خوش بینی
انتظار فرج	۶۰/۱۰	۱۸/۱۴	۱		
امید	۳۳/۴۲	۵/۹۶	۰/۱۸۹***	۱	
خوش بینی	۲۸/۳۲	۵/۲۵	-۰/۰۰۱	۰/۴۳۲***	۱
منبع کنترل	۱۳/۲۱	۲/۲۷	-۰/۱۴۹**	-۰/۰۱۰	۰/۱۱۵*

***P<۰/۰۱

**P<۰/۰۵

*P

نتایج جدول ۳ نشان می دهد میانگین نمرات انتظار فرج آزمودنی ها ۶۰/۱۰، میانگین نمرات امید آن ها ۳۳/۴۲، میانگین نمرات خوش بینی آن ها ۲۸/۳۲ و میانگین نمرات منبع

کنترل آن‌ها ۱۳/۲۱ است (در پرسش نامه منبع کنترل راتر، نمره بالاتر نشان دهنده منبع کنترل بیرونی تر است). افزون بر این، همان‌طور که از اطلاعات این ماتریس پیداست، نمرات انتظار فرج با نمرات امید و منبع کنترل دانشجویان رابطه معناداری دارد؛ علاوه بر این، خوش بینی نیز با امید و منبع کنترل رابطه‌ای معنادار داشته است.

جدول ۴. تحلیل رگرسیون متغیر انتظار فرج بر متغیرهای امید، خوش بینی و منبع کنترل

سطح معناداری	F	میانگین مجذورات	درجه آزادی	مجموع مجذورات	نوع تغییرات شاخص‌ها	
۰/۰۰	۱۳/۳۱۱	۴۲۳۵/۳۸	۱	۴۲۳۵/۳۸	رگرسیون	امید
		۳۱۸/۱۷	۳۶۰	۱۱۴۵۴۳/۰۴	باقی مانده	
۰/۰۰	۱۰/۸۹۵	۳۳۹۸/۳۱	۲	۶۷۹۶/۶۲	رگرسیون	امید و منبع کنترل
		۳۱۱/۹۳	۳۵۹	۱۱۱۹۸۱/۴۲	باقی مانده	

نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد که متغیرهای امید و منبع کنترل وارد معادله تحلیل رگرسیون شده و متغیر خوش بینی از معادله حذف گردیده است. این نتایج نشان می‌دهد که امید به طور معناداری انتظار فرج دانشجویان را پیش بینی می‌کند ($P=۰/۰۰$)، و افزودن متغیر منبع کنترل به متغیر امید، قدرت پیش بینی انتظار فرج دانشجویان را افزایش می‌دهد ($P=۰/۰۰$)، اما اضافه شدن متغیر خوش بینی به معادله باعث افزایش معنادار قدرت پیش بینی انتظار فرج دانشجویان نمی‌گردد. بنابراین این متغیر از معادله حذف می‌شود.

جدول ۵. ضریب تعیین خطای استاندارد برآورد تحلیل رگرسیون انتظار فرج بر متغیرهای امید، خوش بینی و منبع کنترل

خطای استاندارد برآورد	R2	R	شاخص‌ها
۱۷/۸۳۷	۰/۰۴	۰/۱۸۹	امید
۱۷/۶۶۱	۰/۰۶	۰/۲۳۹	امید و منبع کنترل

همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، وقتی متغیر امید وارد معادله می‌شود مجذور همبستگی آن ۰/۰۴ است؛ یعنی در دانشجویان ۰/۰۴ واریانس بین نمرات امید و انتظار فرج مشترک است یا به عبارت دیگر، چهار درصد تغییرات در نمرات انتظار فرج مربوط به تغییرات در نمرات امید است. در مرحله دوم وقتی منبع کنترل به معادله اضافه می‌شود، این مقدار به ۰/۰۶ افزایش پیدا می‌کند؛ یعنی رابطه خالص منبع کنترل با انتظار فرج ۰/۰۲ است. به عبارت دیگر، دو درصد تغییرات در نمرات انتظار فرج مربوط به تغییرات در نمرات منبع کنترل است و در مجموع شش درصد واریانس یا تفاوت‌های فردی در انتظار فرج، مربوط به واریانس نمرات

امید و منبع کنترل است.

جدول ۶. ضریب رگرسیون خام و استاندارد امید و منبع کنترل و معناداری آن‌ها

معناداری	t	بتا	ضریب خام		شاخص متغیر
			خطای استاندارد	B	
۰/۰۰	۳/۶۵	۰/۱۸۹	۰/۱۵۸	۰/۵۷۵	امید
۰/۰۰	۳/۶۶	۰/۱۸۷	۰/۱۵۶	۰/۵۷۱	امید و منبع کنترل
۰/۰۰۴	-۲/۸۶	-۰/۱۴۷	۰/۴۰۹	-۰/۱۷۳	

نتایج جدول ۶ که حاکی از معنادار بودن ضریب رگرسیون امید و منبع کنترل است، نشان می‌دهد تأثیر خالص امید و منبع کنترل بر انتظار فرج دانشجویان نیز معنادار است.

جدول ۷. ضرایب بتا مقداراً و معناداری و همبستگی سهمی متغیر حذف شده از معادله رگرسیون

متغیر	شاخص‌ها	ضریب بتا	t	سطح معناداری	همبستگی سهمی
خوش بینی		-۰/۰۸۱	-۱/۴۱۵	۰/۱۵۸	-۰/۰۷۵

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که معناداری ضریب رگرسیون متغیر خوش بینی بیشتر از ۰/۰۵ بوده، بنابراین وارد معادله نشده است. به دیگر سخن، این متغیر نتوانسته قدرت پیش بینی انتظار فرج دانشجویان را به طور معناداری بالا ببرد.

نتیجه

نتایج این تحقیق نشان داد نمرات انتظار فرج با نمرات امید و منبع کنترل دانشجویان رابطه معناداری دارد. بر اساس این نتایج، امید توانست انتظار فرج آزمودنی‌ها را به طور معناداری پیش بینی کند و افزودن متغیر منبع کنترل به متغیر امید، قدرت پیش بینی انتظار فرج آزمودنی‌ها را به طور معناداری افزایش داد؛ اما افزودن متغیر خوش بینی به متغیرهای امید و منبع کنترل نتوانست قدرت پیش بینی انتظار فرج آزمودنی‌ها را به طور معناداری افزایش دهد.

در تبیین توان امید در پیش بینی انتظار فرج در دانشجویان، می‌توان گفت انتظار به معنای چشم به راه بودن است. انتظار آن‌گاه معنا پیدا می‌کند که پشتوانه‌ای مانند امید داشته باشد. انتظار محصول و نتیجه امیدواری است. هرچه امید بیشتر باشد، انتظار نیز با معنادارتر خواهد بود. انتظار، داشتن توقع خاص از زمان است؛ انتظار یعنی درست از کار درآمدن محاسبات. پشتوانه انتظار، استحکام امید است. هرچه امید از موازین قطعی تری برخوردار باشد، انتظار عقلانی‌تر خواهد بود. به دیگر سخن، هر قدر احتمال تحقق موضوع امید بیشتر باشد، انتظار نیز

بامعنادارتر خواهد بود.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که از راه‌های تقویت انتظار فرج در دانشجویان، به کارگیری راهبردهایی برای افزایش امید و منبع کنترل درونی در آن‌هاست. از جمله محدودیت‌های این تحقیق می‌توان به عدم تعمیم‌پذیری یافته‌های آن به سایر اقشار جامعه و عدم بررسی تأثیر میزان مذهبی بودن بر نتایج تحلیل رگرسیون اشاره نمود. بر این اساس پیشنهاد می‌شود پژوهشی مشابه بر روی سایر اقشار جامعه انجام شود و تأثیر میزان مذهبی بودن بر نتایج تحقیق نیز بررسی گردد.

منابع

- اسلامی، عبدالله، «تعریف مثبت اندیشی»، نشریه دلتای مثبت، ش ۱۰، ۱۳۸۷ ش.
- اشرفی، منصور، «خوش بینی و درک خوبی ها»، نشریه مکتب اسلام، ش ۱، ۱۳۸۷ ش.
- آمدی تمیمی، عبدالواحد بن محمد، تصنیف غررالحکم ودرالکرم، ترجمه: مصطفی درایتی، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۳۷۸ ش.
- جزایری، سید طیب، آخرین ذخیره الهی، ترجمه: مؤسسه علوم آل محمد علیه السلام، تهران، نشر، ۱۳۸۹ ش.
- حاتمی، محمدرضا، «تجلی امید در فرهنگ مهدویت»، فصل نامه مشرق موعود، سال اول، ش ۱، ۱۳۸۵ ش.
- حسنی، رمضانعلی؛ محمدرضا احمدی؛ رحیم میردردیوندی، «بررسی رابطه بین خوش بینی اسلامی، خوش بینی آموخته شده سلیگمن و امنیت روانی»، روان شناسی و دین، سال چهارم، ش ۴، ۱۳۹۰ ش.
- حسین زاده، اکرم؛ محمداحسان تقی زاده؛ رضا همایی، «بررسی باور به مهدویت در میان جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله تهرانی»، فصل نامه علمی پژوهشی مشرق موعود، سال سوم، ش ۱۲، ۱۳۸۸ ش.
- حیدری، احمد؛ حسین محبوب؛ محمدکاظم ضرابیان، «رابطه منبع کنترل درونی - بیرونی با افسردگی و عملکرد تحصیلی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی همدان»، اندیشه و رفتار، سال چهارم، ش ۴، ۱۳۷۸ ش.
- خامنه ای، سید علی، روزنامه رسالت، ۱۳۷۶/۹/۲۶ ش.
- خسروشاهی، سید هادی، مصلح جهانی و مهدی موعود از دیدگاه اهل سنت، تهران، مؤسسه اطلاعات، ۱۳۷۲ ش.
- خلجی، طیب، بررسی رابطه بین امید، منبع مهارت تحصیلی و موفقیت تحصیلی دوره پیش دانشگاهی شهر تهران در سال تحصیلی ۸۵-۸۶ (پایان نامه کارشناسی ارشد رشته روان شناسی عمومی)، دانشکده روان شناسی دانشگاه الزهرا، ۱۳۸۶ ش.
- داوودی، علی اصغر، «مهدویت و دکتترین های سیاسی - اجتماعی معاصر، مجموعه مقالات دومین همایش بین المللی دکتترین مهدویت (ج ۳)، ۱۳۸۵ ش.
- سیف، علی اکبر، روان شناسی پرورشی، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۶۸ ش.
- شرفی، محمدرضا، «مقدمه ای بر آثار تربیتی و روان شناختی انتظار»، ماه نامه انتظار موعود،

- سال هفتم، ش ۳۸، ۱۳۸۲ ش.
- صدر، سید محمدباقر، امام مهدی علیه السلام حماسه‌ای از نور، ترجمه و تصحیح از کتابنامه بزرگ اسلامی، قم، مؤسسه الامام المهدی، ۱۳۵۶ ش.
- عبادی، ندا؛ علی نقی فقیهی، «بررسی اثربخشی آموزش مثبت‌نگری در افزایش امید به زندگی زنان بدون همسر شهر اهواز؛ با تأکید بر قرآن»، یافته‌های نو در روان‌شناسی، سال سوم، ش ۲، ۱۳۸۹ ش.
- کار، آلان، روان‌شناسی مثبت، علم شادمانی و نیرومندی‌های انسان، ترجمه: حسن پاشا شریفی، جعفر نجفی زند و باقر ثنایی، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۵ ش.
- کرمانی، زهرا؛ محمدکریم خداینه‌ای؛ محمود حیدری، «ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس امید اسنایدر»، فصل‌نامه روان‌شناسی کاربردی، سال پنجم، ش ۱۹، ۱۳۹۰ ش.
- کوهساریان، پریسا، بررسی تأثیر امید درمانی بر کاهش افسردگی زنان دیابتیک در مرکز پژوهشات دیابت سمنان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته روان‌شناسی عمومی)، تهران، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۸۷ ش.
- گودرزی، محمدعلی، «بررسی روایی و پایایی مقیاس نو میدی بک در گروهی از دانشجویان دانشگاه شیراز»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره ۱۷، ش ۱، ۱۳۸۱ ش.
- محمدپور دهکردی، سیمیا، «مهدویت در اندیشه شهید مطهری»، www.yaraneentezar.com، ۱۳۹۲ ش.
- محمدی آرانی، مریم، «منجی گرایان در ادیان (زرتشت، یهود، مسیحیت)». پژوهشنامه حکمت و فلسفه اسلامی، ش ۲۲، ۱۳۸۶ ش.
- مطهری، مرتضی، سیری در سیره ائمه اطهار علیهم السلام، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۳ ش - الف.
- مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب مهدی علیه السلام از دیدگاه فلسفه تاریخ، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۲ ش.
- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار (ج ۱۸)، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۷۳ ش - ب.
- مکارم شیرازی، ناصر، حکومت جهانی مهدی علیه السلام، قم، انتشارات نسل جوان، ۱۳۸۰ ش.
- موسوی نسب، سید محمدحسین، خوشبینی - بدبینی، ارزیابی استرس و راهبردهای رویارویی: پیش‌بینی سازگاری روان‌شناختی در نوجوانان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی)، دانشگاه شیراز، ۱۳۸۴ ش.
- نصیری، حبیب‌الله؛ بهرام جوکار، «معناداری زندگی، امید، رضایت از زندگی و سلامت روان در زنان»، پژوهش زنان، دوره ۶، ش ۲، ۱۳۸۷ ش.

- نوری، نجیب‌الله، «الگویی نوین از مؤلفه‌های خوش‌بینی از منظر نهج‌البلاغه»، ماه‌نامه معرفت، ش ۱۲۵، ۱۳۸۷ ش.
- ولی‌نوری، ابوالفضل؛ علی‌اکبر سیف، «روابط منبع کنترل درونی - بیرونی با افکار خودکشی»، پژوهش‌های روان‌شناختی، دوره سوم، ش ۳ و ۴، ۱۳۷۴ ش.
- Brouwer, D., Meijer, R. R., Weckers, A. M. & Banke, J. J. On the dimensionality of the dispositional hope scale. *Psychological assessment*, 20, 2008.
- Domaine, G., & Domaine, A. L. *Psychological testing: an introduction*. Newyork melburn. Cambricge university press, 2006.
- Grewal, P. K., & Porter, J. Hope theory: a framework for understanding Death studies. *Washington*, 31(2), 2007.
- Marshall, G. N., & Lang, E. L. Optimism, self-mastery, and symptoms of depression in women professionals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(1), 1990.
- Rutter, J.B. Generalized Expectancies for Internal Versus External Control of Reinforcement, *Psychological Monographs*, No.80, 1966.
- Scheier, M. F., Carver, C. S., & Bridges, M. W. Distinguishing optimism from neuroticism (and trait anxiety, self-mastery, and self esteem): A reevaluation of the Life Orientation Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1994.
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. Optimism, coping, and health: Assessment and implications of generalized outcome expectancies. *Health Psychology*, 4(3), 1985.
- Snyder, C.R., McCullough, M.E. A positive psychology field of dreams. *Journal of social and clinical psychology*, 19, 2000.